

Qui eren els jueus de l'Almudayna?

G. ROSSELLÓ BORDOY

Qui eren els jueus de l'almudaina? De temps enrere les dades que apareixen a les diferents versions del *Llibre del Repartiment de Mallorca* referides als jueus a Mallorca ens varen cridar l'atenció. És de tots sabut que determinades vegades la notícia diu clarament *jueus de l'almudaina*, mentre que en altres ocasions esmenten simplement els *jueus* o un nom propi acompanyat de la postil·la *jueu* o *jueu nostre*.

Cal pensar que una i altra expressió indicaven una diferència, si més no annexa a l'ètnia del o dels personatges o bé al seu *status* cívic dins l'organització de la nova societat inserta a la Mallorca musulmana recent conquerida.

Per tant qui eren els jueus de l'almudaina?, sempre anomenats com a col·lectiu, i qui eren els altres jueus, en ocasions, individualitzats per nom i de vegades llinatge?

Per als arabistes els jueus de l'almudaina podien ser, molt bé, els jueus establerts a l'illa de Mallorca en temps anteriors a la conquesta catalana, ben coneguda dita presència des del moment tardà antic, malgrat no hi hagi constància documental d'una aljama jueva a la Mallorca musulmana. Tan sols una suposada presència.

Una comunitat judaica, practicant la seva religió, a un ambient islàmic, no era un fenomen estrany en aquella època. A moltes altres ciutats andalusines l'existència de jueus està ben comprovada. Un exemple paradigmàtic el tenim en el regne de Granada on els Banu Nagrila, o ben Nagrella, assoliren importants nivells polítics en el govern de la taifa, fins i tot pareix que a Mallorca membres d'aquest grup clànic en deixaren la seva petjada.

En canvi les referències a jueus, esmentats pels seus noms propis i en alguns casos amb gentilicis podrien, molt bé, referir-se a membres de l'ètnia mosaica arribats juntament amb l'estol de Jaume I.

Tant una cosa com l'altra romanien dins el camp de la més completa hipòtesi i, a més, diríem, que cap investigador arabista mai va gosar plantejar tal proposta, simplement perquè no hi havia proves documentals que permetessin besllumar si tal cosa era possible.

El tema deriva de les denominacions que trobam al *Llibre del Repartiment* on consta la donació als jueus de l'almudaina i de vegades als jueus, simplement. No es pot oblidar la menció, en dues ocasions, de l'entrega a un tal Astrug, nom hebraic sens dubte, malgrat no consti la seva ètnia, més una dada a Jahie, jueu, sense especificar res més.

La relació és la següent:

Inca	Alcheria Adducutz	6 jo. <i>judeorum</i>	ARM, 18, 6r
Inca	Rahal aben Bazo	4 jo. <i>judeorum</i>	ARM, 18, 6r
Inca	Alcheria Arraya	4 jo. <i>judeorum</i>	ARM, 18, 6r
Sineu	Borde Axabee	5 jo. <i>et est judeorum Almudayne</i>	ARM, 18, 9v

Sineu	Rahal Beni Halfum	8 jo. <i>et est judeorum Almudayne</i>	ARM, 18, 11v
Sineu	Benu Zarbez exarquia	e és d'aquels jueus matex	ARM, 18, 9v
Sineu	Rahal Beni Apditaf	5 jo. <i>et est judeorum Almudayne</i>	
Sineu		e és den Almo jueu	ARM, 18, 11v
Petra	Rahal Alahmar	5 jo. <i>et est judeorum</i>	ARM, 18, 15r
Petra	Rahal abin Xuaip	5 jo. és dels jueus	ARM, 18, 15r
Petra	Rahal Zamaha	5 jo. <i>et est judeorum</i>	ARM, 18, 15r
Montuiri	Alqueria Constanti exarquia	<i>et est judeorum Almudayne</i>	ARM, 18, 18r
Montuiri	Alqueria Alahara	8 jo. <i>et est Astrug et socii eius</i>	ARM, 18, 18r
Montuiri	Rahal Axat	4 jo. <i>et est lahie iudei</i>	ARM, 18, 22r
Montuiri	Alqueria d'Albenia	8 jo. <i>Et est Astrugi de Tortose et trium fratrum eorum</i>	ARM, 18, 22v

Qui eren els jueus de l'Almudaina? Quadradoafirma taxativament:

*Habitaban los judios de la ciudad de Mallorca, que asi se llamaba entonces Palma como es bien sabido, dentro de la Almudaina o ciudadela, donde los encontró Jaime I y les asignó bienes en el repartimiento, sin duda en proporción de lo que le habian auxiliado. El barrio hebreo caía hacia la parte occidental de la ciudadela, junto al solar que se cedió en 1231 a los Dominicos y confrontaba con la plaza del real palacio, comunicando a una vecina puerta el nombre de sus moradores. Estorbarian probablemente las hebraicas viviendas el desarrollo del magnifico templo, cuya primera piedra se asentó en 1296, pues en 1300 consta ya la completa traslación de aquella a la partida del Temple y de la Calatrava.*¹

Tal volta d'aquesta afirmació neix el fet de la presència dels jueus, d'antic assentats a Mallorca, dins l'Almudaina i el desplaçament ordenat per Jaume II per tal de bastir el convent de dominics i a la vegada es justifica l'establiment de l'aljama hebraica en el call major aprop del castell del Temple.

Pel que fa a l'acta de donació de Jaume I als dominics per tal de bastir convent i església no es diu res sobre els jueus de l'almudaina:

*... damus et concedimus ... in perpetuum, libere et franche, locum illum in Almudayna eiusdem civitatis Maioricensis, situm in grandi platea que ex una parte respicit ad vicum amplum quod dicitur Benanet, et ex alia ad ipsam Almudaynam et angulus confrontat cum turribus domus regie ad construendum et edificandum monasterium et ecclesiam dicti ordinis predicatorum.*²

Queda clar que el lloc concedit pel rei consistia en una gran plaça entre el carrer de Benanet, després conegut com *dels pintors* i avui amb el pompós nom de *Palau reial*, quan la denominació tradicional per designar l'Almudaina sempre havia estat la de *castell reial*. Els jueus per res compareixen en aquesta ocasió. Tal concessió datada el 12 de les kalendes de juny de 1231 es complementa amb altra donació, posterior, que Jaume I fa als jueus,

¹ José María QUADRADO: *La juderia en Mallorca*, Palma, 1961, 31-32.

² Lorenzo PÉREZ MARTÍNEZ: "Corpus documental balear (I) Reinado de Jaime I", *Fontes Rerum Balearium*, Palma, 1977, I, 72, doc. 62.

datada el 3 de les nones de maig de 1236³ on s'especificuen les donacions fetes a la ciutat i a la ruralia. De les primeres el text transcrit diu:

*... damus, concedimus et laudamus per alodium franchum vobis omnibus iudeis fidelibus nostris tunc habitatoribus Maioricarum, presentibus et futuris, palacium nostrum quod est intus almudainam nostram in quo possitis facere oratorium vestrum et sinagogam, excepta capella mea et domibus in quibus clerici servientes capellam morari consuevunt et excepto palatio nostro maiori in quo nos stare consuevimus. Quod palatium quod vobis damus, concedimus et laudamus est terminatum et assignatum sicut est de ianua ferrissa usque ad ianuam medianam, de angulo in angulum; et sicut tendit recta linea de ipsa ianua ferrissa usque ad cantonem domorum Raimundi Berengarii de Ager; et usque ad aliud portale et murum. Almudaine maioris qui aspicit usque riarium, cum domibus que ibi sunt et cum aqua cequie quam possitis accipere, sine metu et contradictione alicuius persone.*⁴

No hi ha dubtes que aquests jueus aleshores habitants de Mallorca (*tunc habitatoribus*) reberen un casal que era del rei (*palatium nostrum*) destinat a sinagoga dins l'Almudaina major (*maioris*) que arribava a la Riera.

Les donacions urbanes segueixen aprop de l'Almudaina major, emperò a la part baixa de la vila vorejant amb la partió de Nunyo Sanç...

*Item damus vobis et vestris successoribus in perpetuum, per alodium franchum et liberum ipsam plateam nostram que est ante ianuam nostri orti sive iardini prout tendit de turri ipsius orti que aspicit versus riarium usque in carrariam que est satis prope a balneis que sunt de portione Nunonis Sancii, cum operatorus que ibi sunt et cum omnibus melioramentis que ibi facere volueritis.*⁵

A més a les rodalies de ciutat es consignen altres donacions de les quals la ubicació no és tan fàcil. En primer lloc l'alfòndec que els cristians mantenien temps enrere (*tempore maurorum*) a Ciutat de Mallorca, seguint els costums de l'època. Recordem que l'antic alfòndec dels genovesos fou venut als mercedaris per bastir el seu convent i en època cristiana en mercaders d'aquell indret que seguiren a l'Illa en feren un de nou a la parròquia de Sant Nicolau.

Item damus, concedimus et laudamus per alodium franchum et liberum, pro cimiterio, illud alfondegum extra civitatem, in quo christiani, tempore maurorum, consueverant comorari sicut clausum est undique. In quo videlicet alfondego possitis sepelire libere et absolute ad voluntatem vestram sine metu alicuius persone.

Item damus, concedimus et laudamus per alodium franchum et liberum, medietatem cuiusdam orti qui se tenet cum alia medietate orti prepositi Terrachone. Qui vero ortus est in termino civitatis Maioriche, in loco illo ubi exercitus fuit positus, cum omnibus arboribus que ibi sunt et fuerint.

³ L'editor la publica sota la data de 11 juliol 1231. Lorenzo PÉREZ MARTINEZ: "Corpus documental balear (I) Reinado de Jaime I", *Fontes Rerum Balearium*, Palma, 1977, I, 83, doc. 74.

⁴ Lorenzo PÉREZ MARTINEZ: "Corpus documental balear (I) Reinado de Jaime I", *Fontes Rerum Balearium*, Palma, 1977, I, 83, doc. 74.

⁵ Lorenzo PÉREZ MARTINEZ: "Corpus documental balear (I) Reinado de Jaime I", *Fontes Rerum Balearium*, Palma, 1977, I, 83, doc. 74.

La necròpolis hebraica no està prou definida. Al menys una d'elles es trobava a Llevant de ciutat i la meitat de l'hort compartit amb el Preboste de Tarragona estaria al Nord (*in loco illo ubi exercitus fuit positus*) a les immediacions de La Real?

El document, endemés, fa altra distinció en repartir les propietats disperses per la ruralia illenca.

Damus etiam, concedimus et laudamus per alodium franchum et liberum, vobis fidelibus nostris omnibus iudeis nunc populatoribus et habitatoribus Maioricarum et allis iudeis, presentibus et futuris, et universis successoribus vestris, alqueriam que dicitur Raalatim et sunt quatuor iovate; et alqueriam que dicitur Abenbasso et sunt tres iovate; et alqueriam, que dicitur raal Docax et sunt quinque iovate; et alqueriam que dicitur raal Vualid et sunt quatuor iovate et alqueriam que dicitur Raal Naya et sunt quatuor iovate. Et hec omnes alquerie sive raals sunt in termino de Inca.

Una lleugera mostra és suficient per veure les diferències que el document deixa entreveure a l'hora de tractar els jueus. En primer lloc es refereix als que aleshores habitaven a Mallorca (*tunc habitatoribus*). Després indica els jueus que ara viuen a Mallorca (*nunc habitatoribus*). És una distinció entre jueus presents d'enrere a Mallorca i els nous vinguts?

Podríem afirmar que la diferenciació establerta en el *Llibre del Repartiment* i les distincions del document de donació donen suport a l'existència de dues comunitats hebraïques a Mallorca. La preexistent, *tempore maurorum*, i la recent vinguda. Una i altra en donar suport al rei en Jaume reberen el premi conseqüent.

La pregunta que mai ens hem plantejat és a quina almudaina vivien els jueus de Mallorca, *tempore maurorum*? Queda prou clar que a Madina Mayūrqa existien dues almudaines: el barri àulic, antic recinte de la ciutat romana amb la seva pròpia muralla, on endemés es trobava el castell que sabem per la *Gesta Triumphalia*⁶ de Pisa que tenia un nom específic *cassarum* o sia la llatinització de l'àrab *al-qasr* i l'almudaina dels Gumâra, concedida a la Casa del Temple arrel de la conquesta i que el document de concessió designa com *almudayna judeorum*.

La recent publicació del document de donació que Jaume I signà a favor dels templers obri una altra possibilitat.⁷ El document en qüestió és trasllat ordonat per Jaume, fill de Jaume I en qualitat d'hereu del regne de Mallorca d'un pergami signat a Mallorca pel seu pare el 15 de les kalendes de maig de 1230 on s'especifica que els templers reberen en propietat *almudayna judeorum*, a més d'altres propietats que es descriuen. Tal descripció del lloc, situació i terres que l'enrevolten més les zones fora murada coincideixen amb el que ja sabem. És a dir que l'*al-mudayna* dels Gumâra fou entregada als templers, juntament amb altres terres dintre i fora murada, aquestes entre la ciutat i el portitxol. Ara bé en el document en qüestió consta clar i llampant que la donació és un castell *quod vulgo*

⁶ Mireia MULET MAS: "Gesta triumphalia per pisanos facta", *BSAL*, 49, Palma, 1993, 27-36.

⁷ Agnès et Robert VINAS: *La conquête de Majorque*, Perpignan, 2004, 246-248. Veure en aquest mateix volum del *BSAL*: Agnès et Robert VINAS, Rodrigue TRETON: "Donations aux templiers". Agraïm als autors la seva autorització per publicar dit document que consideram cabdal per a la coneixença de la comunitat mosaica a Ciutat de Mallorca.

apellatur castrum siue almudayna judeorum. El text original, molt ampliat, es pot llegir a continuació. És prou clar i no admet altres interpretacions.

Aleshores quina almudaina ocupaven els jueus: la suposada per Quadrado quan afirma: *dentro de la Almudaina o ciudadela, donde los encontró Jaime I y les asignó bienes en el repartimiento, sin duda en proporción de lo que le habían auxiliado. El barrio hebreo caía hacia la parte occidental de la ciudadela, junto al solar que se cedió en 1231 a los Dominicos*, o l'almudaina de Gomera?

Sabem que la concessió del *palacium nostrum quod est intus almudainam nostram in quo possitis facere oratorium vestrum et sinagogam*, fou posterior a l'entrega de l'almudaina de Gumàra als templers.

Ara bé aquest document ens permet formular noves preguntes. Tal vegada algunes no tinguin resposta, emperò aporten un nou enfocament al problema.

- 1.- És l'almudayna de Gumàra, l'almudaina dels jueus?
- 2.- Quins eren els jueus que sis mesos després de la conquesta vivien a un lloc qualificat com la seva almudaina?
- 3.- Eren els jueus anteriors a l'arribada dels catalans o els jueus nou vinguts?
- 4 Fou la donació del *palacium intus almudainam* una compensació als jueus, diguem-lis autòctons, davant la pèrdua del seu establiment a favor dels templers?
- 5.- És coincident la descripció dels terrenys fora murada rebuts pels templers amb alguna de les terres descrites al *Repartiment* o a la documentació generada després? El document de Perpinyà diu el que segueix:

Més enllà dels murs, per altra banda, vos donam una terra contigua als fossats, on el caminoll que voreja la siquia comença sota l'aljub que es troba aprop de la porta Bap albelec (sic) i va envers la mar fins al manso que és sobre el carrer que surt del vostre castell i continua fins la Axarea, i fins a la mar.

- 6.- Seria el *riad al carzuci*, que estava a la vora del castell, descrit al *Repartiment* el que fou entregat a la Casa del Temple? No són descripcions coincidents emperò les semblances són prou intenses per no acceptar la proposta.

Així podem llegir-ho al text llatí del *Repartiment*:

Riad vel ortus que dicitur Alcarzuci et est clausus inter Almudaynam Templi et murum civitatis et quosdam parietes versus aquilonem...

Mentre que l'hort dels templers és descrit al document de la manera següent:

*Item damus vobis, ... ortum iuxta dictum castrum, infra menia ciuitatis situm a tribus partibus inter partem ville hominum Marsilie et hominum Tarrachonensis et viam que uadit iuxta fossatum ipsius castrum el peruenit ad partem hominum Tarrachonensis, sicut aqua currit versus mare, ... sicut clauditur dictus ortus antiquis parietibus*⁸

Un sol document no és suficient per desmontar tota una teoria sobre els jueus de l'Almudaina, més que secular, proposada per Josep Maria Quadrado i acceptada per tots els que s'han interessat pel tema. És habitual que aquest tipus de contarelles antigues foren, són i seran sempre les que suren per damunt la realitat històrica. Encara ara guies turístics informen sobre la Palmaria inventada per Antoni Furió, i pressumptes historiadors creen ciutats romanes a la parròquia de Sant Jaume. De segur que aquesta proposta sí tindrà èxit.

El fet resta clar. A maig de 1230 l'almudayna dels Gumàra era coneguda com almudayna dels jueus. D'altra banda una referència del mateix document ens confirma que tal almudaina o ciutadella o castell era una de les portes de Madina Mayúrqa, tal com pensàvem i no podíem provar:

Et per castrum nullus habitator Maioricarum vel alius intret vel exeat vobis inuitis, set sicut condam [fuit] porta et via publica ciuitatis. Ita sicut decetero via et porta vestra prívata et vestrorum, sicut vobis melius et utilius videbitur expedire.

Si prenim el document conegut gràcies a la transcripció de Villanueva podem observar que la decisió de Jaume II presa l'any 1299 fou la de concentrar en un sol lloc tots els habitants jueus que romanien a Ciutat de Mallorca. Crec que el text és prou clar i no admet altres interpretacions:

*Quod Judei civitatis Maioricarum, qui consueverunt morari, et suas domus et habitaciones habere intus almudaynam et in aliis locis civitatis Maioricarum, transtulerunt se et sua domicilia in certo loco dictae civitatis, scilicet, in quosdam vicos vocatos partita Templi et Calatravae, extendentes se versus domum seu castrum Templi civitati Maioric., in quibus vicis dicti Judei suum callum et domos edificaverunt et construxerunt... ..*⁹

El document donat a conèixer pels amics Vinas presenta encara altres informacions que confirmen la plena importància que suposa la seva coneixença i per tant justifiquen la publicació a les planes del nostre Bolletí.

D'una banda la referència a l'*exarea*. Per als no arabistes andalusins es paraula de difícil interpretació i els esforços fets per donar una etimologia coherent al mot són dignes de tenir en compte, malgrat sien inútils perquè *exarea* no és més que la transcripció de *as]-s]ari| 'a* o sia el lloc on la comunitat islàmica es reuneix quan el nombre d'assistents es superior a l'aforament de la mesquida major. És l'equivalent a *mus>alla* que trobam a l'àrab oriental, per tant no és rar que en ser un mot gairebé exclusiu de l'àrab andalusí pugui induir a confusions. El text, degudament ampliat, permet veure el mot en

⁸ El text complet es pot veure a l'article esmentat a la nota 1.

⁹ Jaime VILLANUEVA: *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid, 1852, XXII, 330.

qüestió que no és més que una transcripció fidel de la pronúncia de la paraula dins el dialecte àrab de Mallorca

Finalment l'interès del document que ara analitzam dona a conèixer la descripció d'una zona, fora murada, que ha generat molts dubtes i ha donat lloc a moltes especulacions. Es tracta de la donació del port existent a orient de la ciutat que és concedit als templers sota aquesta termes:

Item damus, concedimus, et laudamus vobis portum quod vulgo dicitur Almoncum, et est extra ciuitatem, versus meridiem, quasi per mediem miliarii, ubi sunt due turris, cum fonte sive aqua que ad tempus currere dicitur qui est ibi.¹⁰

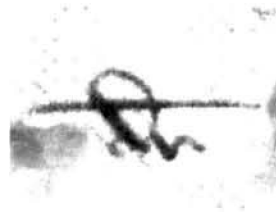
El port ha de ser el Portitxol. Les dues torres són les torres Llevaneres o Lavaneres que la documentació feudal recull manta de vegades i que es trobaven aprop de la porta de Gomera, envers Orient. Ara sabem que la distància era de mitja milla, emperò no sabem de quin tipus de milla es tracta. Pel que fa a la transcripció de la paraula que dona nom al port el problema és més greu. Segons els Vinas la transcripció que presentà el marquès d'Albon era Almon[e]cir, per a ells és Al Monecum. Ni l'una, ni l'altra tenen sentit en àrab. L'ampliació del mot no permet moltes *fantasies*.

Cal pensar en una llobada de l'escrivà en escriure la cinquena lletra, interpretada com >ena<, emperò que podria ser una >erra<, si la comparam amb les >erres< de *mar[is]*,

tot damunt la paraula en qüestió o amb la lletra final de *d[icitu]r*,

¹⁰

Agnès & Robert VINAS; Rodrigue TRETON: "Donation au templiers". *BSAL*, 60, Palma, 2004, 285-288.

paraula abreviada tot just davant la mateixa. Són iguals si bé amb un traç irregular que enllaça amb la següent que podria ser una consonant >c<, tot abreuiat amb la vírgola superior. Aleshores tendríem la transcripció *almor[...]/ci[...]* més un signe interpretat com >ema<, que podria ser també una doble >i<, més un reguinyol d'interpretació dubtosa amb el signe d'abreviatura per damunt de tot.

En àrab la paraula port de mar es *marsa*, plural *marasi*. El que no recullen els diccionaris són els diminutius que vocalitzen u – a – y. En aquest cas la lectura ens donaria un mot *al-mur[ay]/ci[um]* que seria el diminutiu de *marsa*, és a dir *al-muraysi* = el portitxol. Sens dubte és una proposta aventurada emperò coherent amb la categoria del port en qüestió que, d'acceptar-se, ens documentaria que el nom tradicional del portitxol del Molinar de Llevant no és més que una altra herència del moment islàmic que senyorejà Mallorca, degudament catalanitzada.

Tal proposta queda avalada per la presència d'un indret a les rodalies de ciutat que, segons el text català del *Repartiment*, rebia el nom de ALMORACI:

*Rahal Almoraci IIII jovades, e són partides en quarterades.*¹¹

No he trobat confirmació al text llatí de l'Arxiu Capitular de dit Repartiment, emperò sí a la còpia de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que Bofarull va transcriure com *almoraici* que no és més que la catalanització del nom àrab *al-muraysi* que, malgrat la deformació patida en copiar la concessió als templers quedà desfigurada el nom àrab d'un indret a la zona destinada a horts que vorejava per la part de llevant la naixent Ciutat de Mallorca. Lloc que en formar part de la zona partida en quarterades va desaparèixer de la faç de la terra, emperò el testimoni documental permet reafirmar que en època islàmica el Portitxol fos considerat i denominat com el que era i encara és, un diminutiu de port.

¹¹ Ricard SOTO COMPANYY: *Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Palma, 1984, 43.